

Végzetes politika vagy a tehetetlenség végzete

„Akik a nyilvánosság előtt működtek, (...) azoknak vallaniok kell” – írta Nagybaconi Nagy Vilmos (*Végzetes esztendőök*, Gondolat, Budapest, 1986.), és e szerint cselekedett.

Ő ezt többszörösen is nyugodt lelkiismerettel tehette meg. Például azért, mert egy lezárult politikai korszakra emlékezik kritikusan, s így az uralkodó hatalmi tényezők érdekeit már – és még – nem sértették a sorjázó tények. (A könyv először 1947-ben jelent meg egy magánkiadónál, újrakiadásáig azonban negyven esztendőnek kellett eltelnie.) Megtehetette azért is, mert cselekedetei miatt nem kellett utólag szégyenkeznie. Egyenessége és bátorsága, a nemzeti kisebbségekkel és a zsidókkal szembeni igazságos és emberi viszonyulása okozta hadügyi pályájának (1942. szeptember 24. – 1943. június 8.) korai végét. Ugyanakkor a nem politizáló tisztek közé tartozott, bár politikai bölcsessége minden mai olvasó számára is számos tanulsággal szolgálhat.

A hajdani történelmi események leírását egy imperialista békével megnyomorított kis ország és vezetői viselkedésének – a sajátos körülmények folytán egyszeri, de nem általánosíthatatlan – modelltanulmányaként is tekinthetjük.

A konkrét alapszituáció a versailles-i békediktátumokra vezethető vissza, melyek sokak szerint már ott hordták méhükben a második világháborút. Nem békét hoztak, hanem egy kikényszerített „stabilitást”, ami nélkül lehetséges, hogy Hitler soha nem jutott volna uralomra Németországban. A történelem elszalasztott – és ezért állítólag tudománytalan – lehetőségeinek felemlítése helyett maradjunk a bennünket érintő tényeknél.

Magyarország – ki tudja, talán a hangoztatott önrendelkezés elvének érvényesítéseként – olyan területeket is elvesztett, ahol többségben volt a magyar lakosság, miáltal létrejött Európának az anyaállamokon kívül rekedt legnagyobb nemzeti kisebbsége, amelynek helyzete a felmorzsolódás perspektíváját hordozta.

A magyar vezetés – a tisztikar, sőt, e kérdésben a közvélemény támogatását is élvezve – az igazságtalan helyzet megváltoztatására törekedett, és egészen Münchenig a nyugati hatalmak, főleg az angolok támogatását próbálta megnyerni. München azonban ismételen – és nem utoljára – bebizonyította, hogy a tárgyalóasztalnál csak a nagyhatalmak érdekei jöhetnek számításba, egy kis ország közmegegyezéssel szabad prédájává válik a szomszédságában levő nagyobbak. Ezt elkerülendő, valamint mivel úgy tűnt, hogy érdekeik (az előző béke által létrehozott viszonyok megváltoztatása) lényegében egyeznek, Magyarország – akárcsak más kelet-európai államok – Németország szövetségesévé lett, mely éppen ott volt mellette, és a perspektíva torzító hatása következtében nagyobbak tűnt a többenél.

A nemzetközi konstelláció a mai értelemben vett Kelet-Európát akkor éppen Hitler és Mussolini illetékességébe utalta; ezen az akkor adott jogi alapon születtek a bécsi döntőbíróági határozatok, s Magyarország visszakapta elveszett területeinek és lakosságának egy részét. Mussolini ugyan előzőleg népszavazást javasolt; talán szerencse, hogy erre nem került sor, mivel a népszavazás eredményének valószínű utólagos megsemmisítésével egy időben kompromittálódhatott volna maga a népszavazás fogalma és eljárása is, hiszen egy fasiszta diktátor kezdeményezésére alkalmazták volna.

Ilyen körülmények között sodródott bele Magyarország a Szovjetunió ellen folyó háborúba, melyet a szövetségesi hűség bizonyításán túl mindenekelőtt az Erdélyért folytatott magyar-román versenyfutás motivált. Antonescu, a román diktátor, nyíltan hirdette, hogy a győztes háború után nem csupán Észak-Erdélyt követeli vissza, de a Tiszáig tart igényt magyar területekre. S miközben Hitler mindkét országot hitegette, magatartása gyakorlatilag egyértelmű volt: a románokat tartotta fontosabb szövetségesnek, ők minden hadianyagot megkaptak, amire szükségük volt, a magyarokra viszont állandóan gyanakodott, és a sokkal csekélyebb számú magyar hadsereg gyakorlatilag felszeretlen maradt.

A végeredmény ismeretes: a második világháború után Magyarországnak még a trianoni határait is tovább csonkították, a csehszlovákiai magyarok többéves üldöztetésnek s a totális kitelepítés veszélyének lettek kitéve, Jugoszláviában egyes helyeken velük ásatták meg tömegsírjaikat, míg Romániával kapcsolatban ide kíváncsoznak Nagybaconi Nagy Vilmos látnoki szavai: „Igaz ugyan, hogy a román miniszterelnök, Groza Péter egyik kolozsvári beszédében kijelentette, hogy ő életével és becsületével kezeskedik: Erdélyben senkinek sem lehet bántódása azért, mert magyar! Ezek nagyon szép szavak, melyek reményt keltenek, és ezt Groza Péter komolyan is gondolja, de ki kezeskedik arról, hogy utódai nem kezdik előlről, talán más eszközökkel az elnyomás és erőszakos elrománosítás politikáját, amely a múltban ezer és ezer magyarnak nyomott vándorbotot a kezébe?”

De térjünk vissza arra, ami a háború alatt az országban történt; nézetem szerint ennek a tanulságai a legfontosabbak.

Nagybaconi Nagy Vilmost hadügyminiszteri tisztjéből az elől röviden vázolt okok miatt német és olasz nyomásra váltották le. Kállay miniszterelnök a kormányát és politikáját igyekezett megmenteni ezzel a megalkuvással. E lépés még értelmes kompromisszum is lehetett volna, ha egy hasonlóan tisztán látó, a nemzet érdekeit szem előtt tartó, nem németbarát személyt tesznek a helyébe. Leváltása azonban egyfajta kontraszelekciós folyamat része volt: a háború alatt számos más, a németekkel nem rokonszenvező tisztet is nyugállományba helyeztek. A tisztii állományban az a rész „jött fel” a vezérkarban is, amelyik egyrészt úgy gondolkodott, „mint egy nagy hatalom vezérkarának tisztjei gondolkodhatnak”, miközben, némileg paradox módon, csodálták a németeket, és magasabb rendűeknek tekintették őket. Ez a lelki kettősség (ami egyoldalú beállítottsággal párosult) e tiszteteket képtelenné tette a tisztánlátásra, a megváltozott viszonyok közötti új cselekvési szükségesség felismerésére: azt látták és hitték, amit szerettek volna. Ennek a kontraszelekciónak az eredménye volt az, hogy a tisztikar egy része akkor is a végső kitaratást szorgalmazta, és segédkezett Szálasi hatalomra jutásában, amikor minden épeszű ember számára világos volt, hogy a háború elveszett. Részük van abban, hogy a magyarokat a háború után bűnös és antiszemita népnek nyilvánították, s mindezt azért azok szenvedtek meg igazán, akiknek a dolgok folyásába semmi beleszólásuk nem volt, vagy akik annyiban vettek részt az eseményekben, hogy skrupulus nélkül vágóhídra hajtották őket, akár az állatokat. (Nagybaconi megállapítja, hogy a vezérkar tisztjeit gyakorlatilag hidegen hagyta a második hadsereg és a kivezényelt munkaszolgálatosok pusztulása.)

Indokoltnak tünik tehát az a megállapítás, hogy a nagy hatalmi nyomásra létrejövő bármiféle megalkuvás – aminek csak része az említett kontraszelekció – természetesen nemzetellenes.

Kállay ide kapcsolódó magatartásának értelmetlensége (mintegy bizonyóságként, hogy megalkuvással célt érni nem lehet) a német megszállásakor igazolódott visszamenőleg, amikor a török nagykövetség volt kénytelen menedéket keresni.

A jelenséget azonban Horthy magatartása és sorsa példázza a legeklatánsabban. Beleegyezését adta (még ha kényszerűségből is) a németek általi megszálláshoz, gyakorlatilag eltúrta a Gestapo magyarországi működését, országgyűlési képviselők letartóztatását és elhurcolását (Nagybaconi szerint a németek úgy jártak el, mintha ellenséges országban lettek volna. Tévedés: úgy jártak el, mint egy leigázott országban. Az események kísérteties módon ismétlődtek meg alig néhány év múlva.), indoklása szerint azért, nehogy Szálasi foglalja el a székét. S mindezt akkor, amikor a németek veresége számára sem volt kétség. A „még mindig jobb, ha én vagyok e funkcióban” elmélete s az ebből eredő meghunyászkodásos kivárási taktika egy agresszív „szövetségessel” szemben biztos vereség. S amitől tartott, így is bekövetkezett: 1944. október 16-án lemondásra kényszerült, s aláírásával éppen ő szentesítette Szálasi hatalomátvételt.

Pedig a lemondásnak csak addig van értéke, amíg legalább gesztusjelleggel bír.

Ilyen gesztusértékű cselekedet volt Horthy előkészítetlen kiugrási kísérlete is, érvényét azonban igen kétségessé tették utólag kibocsátott felhívásai, sikerének lehetőségét pedig – az

országban állomásozó félmillió német katona jelenlétének tényén kívül – gyakorlatilag a nullára csökkentette a leigázó szövetségesekkel szembeni rosszul értelmezett becsületesség is, ami miatt a kormányzó előre közölte a németekkel a fegyverszünet kérésének szándékát, szinte kiprovokálva, hogy azok idejében ellenintézkedésekkel készüljenek fel rá. Az ilyenfajta becsületesség szinte felér egy hazaárulással.

A kiugrás halogatásába belejátszott a „bolsevizmus rémé”-től való félelem; hogy nem indokolatlanul, azt az elkövetkező évtized eseményei igazolták: a sztálinizmus magyarországi importját mindenekelőtt ugyanazok szenvedték meg, akik magát a háborút is.

Nem volt azonban felkészülve az ország közvéleménye, de még a vezető réteg sem egy ilyen fordulatra. A hivatalos propaganda a „nagy szövetségest” dicsőítette, az erejébe, legyőzhetetlenségébe vetett hitet terjesztette, miközben az ellenfelet a legsötétebb színekkel ecsetelte. E fekete-fehér látásmód szuggerálása a társadalom nagy részére jelentős hatással volt, hiszen az emberek nagy része az uralkodókkal ellentétes véleményt kialakítani nehezen tud, különösen, ha még a tényeket sem ismeri. Miközben Kállay már Nyugat felé keresett kapcsolatokat, a propaganda továbbra is ugyanazt szajkózta, mint addig, anélkül, hogy bármit is ismertetett volna az erőviszonyoknak a világban végbemenő változásáról, de még a közvetlenül magyar ügyekről sem, pl. a második hadsereg szörnyű pusztulásáról, vagy a keresztény vezetőknek a zsidók elhurcolása elleni tiltakozásáról.

A lakosságnak a vezetők általi félretájékoztatása a nép lebecsülését tükrözi, s egy torz, fekete-fehér beállítottság lehetetlenné teszi, hogy a nemzet saját valódi érdekeit felismerhesse, s kritikus helyzetben ennek megfelelően dönthessen, illetve egy ilyen döntést támogathasson. Mint Nagybaconi (a tisztekkel kapcsolatban) írja: senki „Széles látókörre sohasem fog szert tenni, ha egyetlen párt szócsövének folytonos és egyoldalú tájékoztatására hallgat”.

A nemzet létkérdése, hogy ne egyetlen szövetséges, egyetlen ideológia, hanem saját fennmaradása érdekében cselekedjen. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha vezetői a mindennapi ide-oda hullámzó érdekek taktikázásán túl egy olyan stratégiával is rendelkeznek, mely ezt a célt szolgálja, s egy olyan többerejű információs mezőt hoznak létre, amely felkészíti az embereket a nemzeti lét fenntartásához adott helyzetben szükséges bármiféle lépésre.

A történelem nem mozdulatlan, és sohasem arra fejlődik, amerre hisszük. Minden eddigi öröknek kikiáltott konstelláció eltűnt vagy átalakult, és sohasem lehet tudni, a változás épülést vagy pusztulást hoz-e.

A megalkuvásokból eredő kontraszelekció előkészítette a talajt Magyarországon egy olyan csoport hatalomátvételéhez, mely a már bejáratott, egysíkú propagandaszólamok alapján mindent egy kártyára tett fel, s nem volt hajlandó számolni csupán a győzelemmel. Talán csoda, hogy nem veszítettük el végképp a játszmát.

A történelmi végzet emberi szubjektumok közvetítésével érvényesül. Az egyetlen lehetőséget ismerő (vagy elismerő) szubjektivitás a végzet játékszerévé válik. A helyzetek sokféle lehetőségének a felismerése játéktérrel ad az egyéni vagy kollektív szubjektivitásnak.

Az a frusztrált kis nemzet, mely nem számol minden lehetőséggel, az vagy tehetetlen passzivitásba süllyed, vagy torz kompenzációkat keres; esetleg magát pusztítja, vagy pedig olyan illúziókba ringatja magát, hogy a helyzet egyszer részvétele nélkül magától megváltozik. E tényezők gyakran együtt jelentkeznek, eredőjük egyfajta vegetatív csodavárás, melynek természetéből az következhet, hogy akár az esetleg valóban csodaként létrejövő lehetőségek mellett is úgy megy el, hogy észre sem veszi őket.

Vajon bízhatunk-e abban, hogy számunkra érvénytelennek bizonyul az a hegeli megállapítás, mely szerint a történelemnek egyetlen tanulsága van: az emberiség a történelemből soha nem tanult semmit?

Budapest, 1986.

(Megjelent az *ef-LAPOK* 1986. 9-10. számában.)